

av de väderutsatta byggnaderna med smala detaljer av trä och tunt glas.

I kapitel 12 ”Sortiment”, redovisas många exempel på vad som odlades och hur odlingen blev allt mer specialiserad. Blomsterodlingen var störst runt större städer.

Avhandlingen beskriver förlopp med ökad konkurrens genom import, uppsving under andra världskriget med stängda gränser och konsekvenserna av energikrisen med dyrare bränsle. Handelsträdgårdar utgjordes ofta av små familjeföretag med mer eller mindre specialiserad odling.

Kapitel 13 Handelsträdgårdarnas lokalisering. Från början bestämdes lokaliseringen av tillgången på nödvändiga resurser. Många trädgårdsprodukter var ömtåliga och tålde inte långa transporter. Allteftersom transportsektorn ändrades kunde känsliga varor transporteras längre sträckor. Kylvagnar togs fram först till tåg sedan till lastbil, vilket gynnade både trädgårdsnäringsen och importen av frukt, grönt och blommor.

Del 4 Trädgårdsnäringsen och samhället. ”Förändringarna i samhället var omfattande från slutet av 1800-talet och under 1900-talets första hälft. Många av dessa sociala, ekonomiska och politiska förändringar bidrog till trädgårdsnäringsens snabba expansion.”

Avhandlingen avslutas i kapitel 16 med ett avsnitt om kvinnans roll. Inger Olausson menar att kvinnans roll i den mansdominerande trädgårdsvärlden borde studeras. Men ingen regel utan undantag. Änkan Alma Andersson, Malmö, övertog driften av några av landets största handelsträdgårdar. ”Grönsaksodlingen omfattade 50 hektar och i de 45 växthusen (med en yta på 2 hektar) odlades tomater och gurka. Dessutom fanns meloner i 4 000 drivbänkar.”

Den personliga ingången bidrar till att göra avhandlingen intressant. Inger Olausson beskriver hur området handelsträdgårdar legat henne nära om hjärtat under lång tid. Boken är faktsäckad utan att vara tung. Den är välskriven, vacker och noggrann. Det känns vemodigt att tänka på denna så omfattande verksamhet som på kort tid försvunnit och glömts bort utan att lämna några spår i landskapet. Man kan se han-

delsträdgårdar som ett uttryck för samhällets förändring. Handelsträdgårdar har med sina rötter i bondesamhället och herrgårdsträdgårdarna speglat vad som skett i resten av samhället.

Boken rekommenderas till trädgårdsnäringsen, akademien och inte minst aktörer inom samhällsplanering och kulturmiljövård samt alla som är intresserade av trädgård, trädgårdshistoria och handelsträdgårdar.

Inger Strömberg, Lund

Elin Engström: *Eketorps veckningar. Hur arkeologi formar tid, rum och kön*. Stockholm Studies in Archaeology 63. Institutionen för arkeologi och antikens kultur, Stockholms universitet 2015. 287s., ill. ISBN 978-91-7649-152-2.

Bakgrund

Ett av Ölands mest kända turistmål är Eketorps fornborg, belägen på sydöstra delen av ön. Eketorp tillhör den arkeologiska gruppen ringborgar, det vill säga cirkelformade stenmurar som omsluter ett inre område. I Sverige finns sådana huvudsakligen på Öland och Gotland. Eketorp uppfattas med sina 75 meter i diameter som en ”tämligen liten borg” (Stenberger 1964: 549). Platsen kom tidigt till antikvarisk kännedom. Redan 1634 besöktes den av fornforskaren J.H. Rhezelius. Carl von Linné besåg ”Eketorpsborg [...] med dess ruiner och nedfallna murar” vid sin öländska resa 1741 och menade då att borgen tjänat som ”asylum” för befolkningen. Ett par gånger under 1800-talet gjordes nya antikvariska besök, och 1931 utförde Uppsalaarkeologen Mårten Stenberger (1898–1973) en mindre provundersökning inom ramen för sitt avhandlingsarbete om Ölands järnåldersbebyggelse. 1964, då Stenberger pensionerats från sin professorstjänst i arkeologi vid Uppsala universitet initierade han med stöd från bland andra Vitterhetsakademien ett större forskningsprojekt om fornborgen, den så kallade *Eketorpsundersökningen*. Ett huvudsyfte var att bringa klarhet i borganläggningens kronologi, som vid provun-

dersökningen tycktes oklar. 1974, efter elva fältsåsonger, var utgrävningarna avslutade. Då hade hela anläggningens inre ytor undersökts och man kunde konstatera tre bebyggelsefaser: ett äldsta anläggningskede som tolkades som en tillflyktsborg från 300-talet e.Kr., en befäst bondby som daterades till 400–600-talen e.Kr. och en medeltida befäst garnison från c:a 1170–1240. 1973 avled Stenberger oväntat. Då återstod själva avslutningen av fältarbetet. Ett stort fältmaterial var nu insamlat och väntade på bearbetning och tolkning. Man hade dessutom under en tid diskuterat frågan om en rekonstruktion av borgen. Genom att projektet *Eketorp Rediviva* upprättades under Riksantikvarieämbetets hägn påbörjades nu ett mångårigt rekonstruktions- och återuppbyggnadsarbete med syfte att levandegöra forntiden utifrån en vetenskapligt experimentell grund. Efter hand fick arbetet en allt större kulturarvspedagogisk prägel. Nu drivs projektet av Länsmuseet i Kalmar, som skapat en besöksplats där man utvecklar olika verksamheter för att levandegöra forntiden.

I sin doktorsavhandling *Eketorps veckningar. Hur arkeologi formar tid, rum och kön* diskuterar Elin Engström Eketorps plats i arkeologin från starten av Stenbergers Eketorpsprojekt fram till dagens turistmål. Utifrån den så kallade ”nya kulturhistoriens” fokus på meningsskapande processer kring hur kulturhistoria görs snarare än vad kulturhistoria är låter Engström olika analytiska och empiriska stoff mötas. Engström formulerar avhandlingens syfte på följande sätt: ”[...] att visa hur Eketorp som museal plats, samverkar med arkeologisk text, och arkeologisk och antikvarisk praktik, samt att visa vilka materiella effekter dessa relationer har” (2015:32).

Engströms avhandling ingår i det växande fältet av arkeologihistorisk forskning. Med frågeställningarnas fokus på samhällsliga processers betydelse, till stor del tolkade utifrån arkivmaterial, vill Engström huvudsakligen se sig själv som en representant för den externalistiska historieskrivningen (aa:94, se Gustafsson 2001).

Ansatsen är tvärvetenskaplig. Genom en metodik som bland annat kombinerar deltagande

observation och intervjuer studeras *Eketorp Rediviva* och dess nutida form, det Engström kallar *Eketorp som museal plats*. Genom analyser av arkivmaterial och arkeologiska publikationer från *Eketorpsundersökningen* klargörs olika processer kring projektets tillkomst samt bärande idéer kring dess genomförande och arkeologiska tolkningar. Vad gäller tidsdimensionen för dessa olika processer liksom övriga skeenden som rör det förhistoriska och arkeologiska Eketorp vill Engström inte uppfatta tiden som en rak kronologisk linje. Istället utgörs tiden av olika händelser och processer från skilda tillfällen och sammanhang som knyts samman av gemensamma beröringspunkter. Därvid skapas det som Engström uppfattar som en *veckad* tid.

De här skisserade diskussionerna genomförs på ett elegant sätt. Dispositionen är tydlig och analytiskt stringent. Språket är genomgående klart och lättillgängligt. Illustrationerna är med få undantag bra och välvalda. I flera fall tillhandahåller bilderna tolkningar som driver diskussionen avsevärt längre än vad enbart textkällor skulle tillåta. Därutöver ligger avhandlingens stora förtjänster i att här prövas och sammanförs flera tydliga teoretiska och metodiska analysperspektiv. Sammantaget bildas en välkomponerad helhet.

Som nämnts präglas Engströms synsätt av idéer från kritisk kulturteori – ej att förväxla med arkeologiska, historiska eller andra närliggande discipliners traditionella sätt att förstå skilda kulturer som normativt och holistiskt präglade enheter eller ”kulturer”. För Engström innebär ett kulturhistoriskt perspektiv att ställa forskningsfrågorna så att de kan studeras med en teoretisk bredd, gärna på olika skalnivåer samt att förstå kunskapsbildning som en process som skapas och genomförs i meningsbärande sociala praktiker (aa:24).

Ett sådant perspektiv förenas med en annan av Engströms teoretiska utgångspunkter: att forskning och kunskapsframtagande är oundvikligen relaterat till sin egen samtid, vilket i fallet Eketorp både innebär det tidssammanhang då *Eketorpsundersökningen* och *Eketorp Rediviva* genomfördes samt den samtidskontext som Engström själv tillhör som forskare. Som ana-

lysredskap för sådana diskussioner använder Engström, med inspiration från Evert Baudou (2004), den polske läkaren Ludwig Flecks (1896–1961) teorier om kunskapsframväxt, eller med Flecks terminologi, frågan om hur ”ett vetenskapligt faktum” uppstår (Fleck 1997 [1935]). I kritik mot Wienskolas logiska positivism och dess krav på en objektiv sanning, hävdade Fleck att forskningsarbetet är relaterat till historiska, sociala och psykologiska faktorer (Engström 2015:25–26). Den vetenskapliga praktiken sker inom ett *tankekollektiv*, vars medlemmar utbyter idéer och åsikter. Genom detta samspel utformar medlemmarna ett gemensamt åsiktssystem, en *tankestil*. Därigenom tillerkänner Fleck vetenskapsarbetet en social dimension, där det vetenskapliga arbetet, det vill säga genomförandeprocessen inklusive dess metodologi och tekniska apparatur skapar sin tids vetenskapliga faktum. Med Engströms (aa: 27) ord: ”Kunskap formas genom tankekollektivets praktiker.”

Detta leder över till Engströms tredje teoretiska ingång, det feministiska perspektivet. Flecks syn på vetenskapen som en historisk, social och kulturell produkt samt hans praktikbaserade enheter *tankekollektiv* och *tankestil* har enligt Engström likheter med feminismens syn på den vetenskapliga blicken som *situerad*. Inte heller inom feminismen menar man att forskningen är neutral och objektiv utan historiskt, socialt och kulturellt förankrad. Den är dessutom bekönad eller genuspräglad, en präglingsform som formas och befästs genom sitt utövande, eller med Engströms ord genom *de performativa praktikerna*. För att nå en så tillförlitlig kunskap som möjligt är det enligt feministiska analyser viktigt att tydligt identifiera och genomlysa den situerade vetenskapliga blicken. För arkeologins del har denna blick till stor del präglats av en maskulin kontext som uppfattats som självklar och naturlig och därför inte identifierats som ett vetenskapligt problem. Följdriktigt blir det en viktig forskningsfråga för Engström att undersöka hur maskulinitet har konstruerats genom de praktiker som kan observeras inom Eketorps tankekollektiv och tankestil.

Om tankekollektiv och tankestil

Vid studierna av hur Eketorps tankekollektiv och tankestil formerades utifrån medlemmarnas agerande inkluderar Engström själva fältarbetet på grävningssplatsen, experiment och rekonstruktioner. Vidare undersöks inbördes diskussioner så som de kommer till uttryck i arkivmaterial och vetenskapliga artiklar.

Under de år som utgrävningarna pågick deltog sammanlagt omkring 150 personer. Den samlande gestalten var Mårten Stenberger. Denne anskaffade finansiering, formulerade frågeställningar och undersökningsstrategier samt gav riktlinjer för genomförande och preliminära tolkningsförslag. Vid hans sida stod hustrun Lisa Stenberger (1904–2001), som bistod med organisation och allehanda praktiska göromål. Stenberger hade en varaktig krets av cirka ett halvt dussin yngre nära medarbetare, de flesta knutna till Riksantikvarieämbetet eller Uppsala universitet. Arbete och sammanhållning till vardags och fest bland grävningssdeltagarna var god, och en särskild så kallad *Eketorpsanda* utvecklades.

Vid det utbyte av idéer och åsikter som pågår för att ett vetenskapligt faktum – en *tankestil* – skall uppstå, menar Fleck att tankekollektivets medlemmar delas upp i olika kretsar, en inre ”initierad” *esoterisk krets* med specialistkunskaper och en yttre *exoterisk krets* av olika deltagare, till exempel mer perifera medarbetare, administratörer, lokala politiker och en ämnesintresserad allmänhet. Engström placerar Mårten Stenberger som centrum i den *esoteriska kretsen*. Denna krets utgjordes också av hans yngre nära medarbetare, alla män med ett enda undantag, i ett tidigt skede av undersökningen (aa: 223). De hade till exempel uppdrag som platsledare, rapportskrivare och författare av längre eller kortare uppsatser och artiklar inom olika delteman. Övriga som var involverade i undersökningen, ”det stora nätverket av deltagare och finansierare” (aa:87), vill Engström knyta till den *exoteriska kretsen*. Mellan de två kretsarna pågick en kommunikation, men det var genom den inre kretsen som den yttre fick tillgång till tankestilen. Den yttre spelade inte någon aktiv roll för att forma denna. De stod under inflytande av

tankestilen, och bidrog till dess upprätthållande.

Eftersom Engström strukturerar en stor del av sina analyser utifrån aktörernas kretstillhörighet, blir det till viss del avgörande för analysresultaten hur hon valt att ”kretsplacera” en individ. Här kan jag mena att en av arbetets mer oklara punkter ligger, eftersom kretsplaceringen inte motiveras eller problematiseras närmare. Det tycks mer ske på en a priori-basis, där individen tycks positioneras på ett i det närmaste självklart sätt. Detta kan ses som ett problem, till exempel för den händelse att det empiriska materialet i arkivkällorna skulle peka åt ett annat håll – något jag återkommer till. Ett annat förhållande som gäller de båda Eketorpsprojekten är att ovanligt många stödjande institutioner inom den arkeologiska världen, som Vitterhetsakademien, Riksantikvarieämbetet, Statens Historiska Museum och flera universitet var involverade, om än i olika grad och under olika skeden av projekten. Att se centrala nyckelpersoner i dessa nätverk, som ju dessutom var kollegor och ämnesspecialister, som delar i den exoteriska kretsen är måhända riktigt ur det Fleckska perspektivet, men det skulle ändå varit intressant att se en diskussion om deras kretstillhörighet; i ett forskningsarbete är det ingen nackdel att vidareutveckla det teoretiska ramverket, om iakttagelser och belägg pekar åt oväntade håll. Med detta sagt, vill jag framhålla att Engströms konsekventa syn på de esoteriska och exoteriska kretsarna också har fördelar. Den hierarkiska struktur som ingår i Flecks kretstänkande passar de facto bra att applicera på Eketorpsundersökningen. Kretstänkandet gör också analysen välstrukturerad och tydlig, och skapar en metodisk klarhet vid genomgång och diskussion av källmaterialet.

Källmaterial

Engströms källmaterial är stort. En kategori utgörs av de skrivna arkeologiska texter om Eketorp som författats av Stenberger själv och övriga medlemmar i den esoteriska kretsen. Ett 90-tal titlar framställda av dem är förtecknade i Engströms litteraturlista. Utifrån dessa studerar Engström tankestilen i form av gemensamma föreställningar kring teman som platsens rums-

lighet, de arkeologiska artefakterna, sociala relationer och maktpraktiker (aa:157). Engströms förslag är att den gemensamma tankestilen skapar ett *Eketorp som kollektiv text*.

Den andra källtypen är ett rikt arkivmaterial från *Eketorpsundersökningen* och *Eketorp Rediviva*. Antikvarisk-topografiska arkivets (ATA) topografiska samling innehåller diarieförda dokument om Eketorps borg från 1600-talet och framåt, liksom dokument från *Eketorp Rediviva* om sammanlagt 13 arkivenheter. Vidare finns Mårten Stenbergers personarkiv som innehåller korrespondens, handlingar i skilda ämnen och pressklippböcker. I ATA:s finns en stor fotosamling och i dess Ämbetsmannaarkiv, ”Besöksmål Eketorp”, finns ytterligare material. Dessutom finns sju numrerade träbackar (fyndbackar) med osorterad dokumentation från Eketorps borg. Sammanlagt blir det ett stort stoff.

Ett avhandlingsarbete kan ibland bjuda på överraskningar, och så skedde även här. Ett för Engström okänt material, 20 oregistrerade flyttkartonger med material från Eketorpsprojekten, dök upp i avhandlingsarbetets inledningsskede (aa:98, 99, fig. 27, 28). ”Halvt genom hörsägen” fick Engström veta ”att kartongerna hittats på Riksantikvarieämbetets vind men nu istället förvarades i magasinen i källaren. Kartongerna hade flyttats från Uppsala universitet, men när de hamnat på vinden visste ingen” (aa:99, flyttkartongernas historik lyckades Engström efterhand reda ut, aa:154–155).

Engströms utgångspunkt är att betrakta arkiven som materiella fenomen, och hon menar att de arkiverade dokumenten uttrycker tankekollektivets materialiserade praktiker (aa:98, fig. 29). Arkivmaterialet liknas vid arkeologiska artefakter, som kan studeras utifrån sina ”sociala liv” (aa:98). På så sätt gestaltar de olika arkivaliernas hemvist och ordning inklusive de osorterade träbackarna och flyttkartongerna dynamiken inom *Eketorpsundersökningen* och *Eketorp Rediviva*.

De sorterade och osorterade arkiven kräver olika metodologisk hantering. De sorterade handlingarna kräver ett källkritiskt öga med tanke på arkivhanteringsens mer allmänna principer och arkivsorterarnas eventuella syfte. Eng-

ströms tes är att de osorterade handlingarna kan belysa andra frågor, såsom strukturer och praktiker som kan gå förlorade vid den omorganisering som en uppordning av arkiv innebär.

Engström ser här en möjlighet att utveckla nya analysmetoder. Inspirerad av Per Cornell (2003) jämförs det osorterade arkivet med en arkeologisk lämning. Engström drar ut denna idé till sin spets genom att undersöka två av flyttkartongerna på samma sätt som man genomför en arkeologisk utgrävning. Hon för fältdagbok, dokumenterar handlingarna och deras placering med foton, plan- och profilritningar samt uppriktar en Harrismatris för att visualisera samband och relationer till de händelser som skapat dokumenten (aa: fig. 41–45). Med denna metod urskiljer Engström relationer mellan en rad aktörer samt olika tidshorisonter. En randanmärkning kan göras här. I kartong 4 ligger dokumenten i relativt tydlig kronologisk ordning men de äldsta dokumenten är överst – de har alltså lagts ned sist – och de yngsta underst, det vill säga en omvänd lagerföljd utifrån arkeologiskt tänkande. Denna indikation på att också flyttkartongen haft sin egen tillkomsthistoria kunde Engström ha utvecklat i kartongens tolkningshistoria, och därmed fått ett tydligt belägg för att dokumenten, deras organisering och tillkomsttid ibland kan ge motstridiga materialiseringar inom samma enhet.

Nationalism och maskulinitet, experiment och konflikter

En bärande föreställning inom projekten var att Eketorps fornborg utgjorde en nationell klenod med unikt värde, av betydelse för den nationella historieskrivningen. Engström visar hur praktiker vid *Eketorpsundersökningen* och *Eketorp Rediviva* befäste denna uppfattning, inte minst genom att projekten präglades av den ultimata nationella symboliken: en kunglig närvaro. Detta syntes alltifrån Stenbergers genom åren fackliga diskussioner med kung Gustav VI Adolf och dennes återkommande besök på grävningplatsen till ekonomiska bidrag genom Kungafonden liksom kungens privata ekonomiska stöd. Symboliken framträder tydligt, när kungen, knappt ett halvår efter Stenbergers död, vid

sin sista konselj 1973 undertecknade ett beslut om riksdagsmedel till projektet *Eketorp Rediviva* (aa:17). I en intressant analys utifrån högtidstal och pressbilder från kung Carl XVI Gustafs invigning 1984 av det nya museet i Eketorp, visar Engström hur tankestilen om kunglig närvaro inklusive nationellt och regionalpolitiskt värde gavs kontinuitet (aa:fig. 30) och belyste tankekollektivets hierarki. Uppsatt på en av museiväggarna fanns ett förstorat foto på kung Gustav VI Adolf och Stenberger. De båda personerna är fotograferade i halvprofil, den ene bakom den andre i likadana poser. På bilden ter de sig som parallellpersoner eller som om den ene var den andres skugga. Båda pekar i samma riktning – som på den nyarrangerade museiväggen leder till en stor minnesmedaljong som avbildar Stenberger (aa:fig. 31). Tydligare än så kan knappast tankestilen ta materiell form, och exemplet demonstrerar styrkan i Engströms arbetssätt.

Ett av Engströms syften är, som tidigare nämnts, att studera hur Eketorp var en plats där en genuspräglad arkeologi tog form. Ett exempel är de experimentella och rekonstruerande momenten. Ett av målen med *Eketorp Rediviva* var att återuppbygga och levandegöra delar av borgens bebyggelse. För att få en vetenskaplig trovärdighet i detta genomfördes olika experiment. Ett av dessa var att utifrån grävningsiakttagelserna rekonstruera ett järnåldershus och sedan under en tid bo i det. Engström menar att de arkeologiska tolkningarna övervärderade maskulint kodade artefakter och byggde in samtida uppfattningar om offentliga/manliga och privata/kvinnliga utrymmen i det återuppbyggda huset. Vidare bekräftade själva boendeexperimentet med gemensamma strapatser och diskussioner, att en äventyrligt färgad homosocial maskulinitet var en viktig del av Eketorpsandan.

Samtidigt kan Engström visa hur den del av tankestilen som utgjordes av den lojala och enande Eketorpsandan, med en känsla för "gentlemen's agreement" tydligast började krackelera och efter hand leda till "djup splittning" (aa:125), just genom rekonstruktionsarbetena. I den esoteriska kretsen uppstod två förhållningssätt till rekonstruktioner. Inom den ena

riktningen ville man strikt följa de arkeologiska beläggen och avstå från sådant som inte med säkerhet kunde försvaras genom arkeologisk vetenskap. Den andra riktningen ville däremot visa en mer öppen och tillåtande syn på rekonstruktioner och se dem som en möjlighet bland flera, framför allt för att uppnå ett pedagogiskt levandegörande. Särskilt i tidskriftsartiklar blev de två riktningarna allt mer polariserade, medan de pedagogiskt färgade rekonstruktionerna och experimenten kom att bli dominerande inom *Eketorp Rediviva*, kulturarvsplatsen Eketorp. Den av Bodil Petterson (2003) konstaterade motsättningen mellan den arkeologiska och den antikvariska eller museipedagogiska sidan kan Engström bekräfta genom sina analyser av det osorterade arkivet.

Efter det att Mårten Stenberger, centralgestalten inom Eketorps tankekollektiv och tankestil gått bort, vårdades minnet av honom inom berörda kretsar. Att denna process var komplex visar Engström genom att lyfta fram betydelsen av ”Den andra Stenberger” (aa:121). 13 år efter Stenbergers död skänkte hustrun Lisa Stenberger till ATA makens privata arkiv med korrespondens, vetenskapligt material, klippböcker med mera. Då hade Lisa Stenberger ordnat och ibland kommenterat innehållet med till exempel marginalanteckningar. Engström menar att Lisa Stenberger genom ett sådant minnesarbete aktivt skapade en bild av Mårten Stenberger för eftervärlden. I detta arkiv gjorde hon sig själv i det närmaste osynlig. Med Engströms terminologi så ”förstärker [hon] makens plats i den esoteriska kretsens centrum” medan hon själv tar plats i Eketorpsundersökningens exoteriska krets (aa:123). När Engström går till det osorterade arkivet får hon emellertid en helt annan bild av Lisa Stenberger och hennes inflytande. Här finns många exempel på hur hon var insatt i relationer och sammanhang inom projektet, inte minst genom att hon administrerade ekonomiska frågor (t.ex. fig. 39; 131; 136–137). Saken blir ännu mer komplex genom att det osorterade arkivet innehöll fyra pärmar med brev och andra dokument om ”*Eketorp på 1980-talet, Diverse handlingar hos Lisa Stenberger*” (se not 138: 281). Materialet, som var ordnat kronologiskt

och alfabetiskt innehöll ett flertal kommentarer. Det visar att Lisa Stenberger var aktiv vid slutförandet av *Eketorpsundersökningen* och genomförandet av *Eketorp Rediviva* ännu ett och ett halvt decennium efter makens bortgång. Här demonstreras åter styrkan i Engströms metod att uppfatta de sorterade och osorterade arkiven som skilda slags materialiseringar av performativa praktiker. I det arkiv som Lisa Stenberger lämnar över till ATA, Mårten Stenbergers personarkiv, har hon skapat en bild av sin make som en vetenskaplig centralgestalt och gjort sin egen insats omärklig. I det osorterade arkivet framträder hon emellertid som en stark och inflytelserik aktör med ett stort informellt kontaktnät inom det formella antikvariska fältet – där det formella fältet också tillåter henne att inta en sådan plats.

Detta är mer konstaterat än problematiserat av Engström. Här finns plats för ytterligare reflektion. Kanske kan det ses som en indikation på att Eketorpsandan och dess tankestil nådde långt utanför själva kulturobjektet och i själva verket var en del i ett större arkeologiskt fält? Måhända var tankestilen delvis en produkt av detta fält, som således upprätthöll ”sig själv” i Eketorps gestalt?

Likaså framstår Lisa Stenbergers position inom tankekollektivet som mer sammansatt än vad Engström visar. Jag antydde i början av denna text att Engströms placering av aktörerna i den esoteriska respektive exoteriska kretsen eventuellt kunde behöva omprövas utifrån vad det empiriska materialet visade. Som läsare ställer man sig frågan om detta möjligen kunde gälla för Lisa Stenberger, åtminstone efter makens bortgång. Engström skriver att Lisa Stenberger genom sitt arkivarbete fungerade både som en ordnande och bevarande hand för Eketorps tankestil, på en gång dold och fullt synlig (aa:247). Komplexiteten belyses av följande skarpsynta observation av en arkivanteckning av Lisa Stenberger, gjord kort efter makens bortgång. Som kommentar till ett PM till Eketorpskommittén skriver hon att texten är ”nedtecknad som ett utkast av Lisa Stenberger efter samtalsvis givna synpunkter av framlidne Mårten Stenberger. Han blev aldrig i tillfälle att läsa utskriften.

ten. ”’Jag’ i texten är alltså M.S.” Engströms slutsats är att Lisa Stenberger närmast ”tar över Mårten Stenbergers identitet för att föra fram hans röst” (a.a.:127).

Här finns en komplexitet kring tankestilen och dess kretsar som endast antyds av Engström, och som kunde ha utvecklats vidare. Engström medger att gränsen mellan de två kretsarna kunde vara flytande (a.a.:223), men applicerar ett sådant flöde enbart för centrala medarbetare som efter någon tid byter ämnesriktning. Lisa Stenberger skulle möjligen efter makens död kunnat placeras in i den esoteriska kretsen – faktiskt står hon nämnd i denna krets vid ett tillfälle (a.a.:108). Därvid skulle Flecks kretsindelingsprincip ha en mindre statisk verkan. Ett annat sätt att närma sig frågan om Lisa Stenbergers speciella plats kunde ha varit att utveckla diskussionen om hennes förmedlande eller sammanbindande position mellan den inre och yttre cirkeln, något som Engström nämner (t.ex. a.a.:91) men inte utvecklar. Den Hermesposition som tilldelas Lisa Stenberger, inspirerad av Michel Serres, visar att Engström är medveten om hennes egenart och betydelse i tankekollektivet. Ett sådant tydliggörande kunde ha tillfört de fleckska kretsarna en nyskapad konstellation som ibland sammanfaller med kretsen och ibland ger sig ut i egna banor.

Den invecklade tiden

Engström visar i sina analyser hur en rad olika händelser och processer kan knytas till Eketorps borg. Det kan ligga många år dem emellan, men ändå går det att påvisa kontaktytor, samband eller förbindelser. Med en början i den befästa byn och ett slut som blickar in i framtida öländska borgundersökningar skulle man kunna se raden av år som en lång utsträckt tidslinje. Detta skulle producera en ”riktad, homogen, kronologisk historieskrivning” (a.a.:233), något som Engström menar inte passar hennes analys. Hon anser att de sammanflätade praktiker som utövats vid Eketorp som arkeologisk, antikvarisk och museal plats förutsätter ett annat sätt att förstå tid, nämligen som *sammankopplade samtider*. Engström tar sin utgångspunkt i den franske filosofen och historikern Michel Serres (Ser-

res & Latour 1995) sätt att förstå tid som komplexa sammanblandningar av brott, hållpunkter, accelerationer och brytningar, där tiden ”veckar och vrider sig, sållas och perkoleras” (a.a.:234). Engström utvecklar här ett välfunnet analysbegrepp, *den veckade tiden*, för att hantera samband mellan såväl tidsmässigt avlägsna som samtida eller parallella praktiker och händelser. Sammanhang och tid för de Eketorpshändelser som behandlas i avhandlingen visualiserar Engström med en modell gjord av veckband och knappnålar (a.a.:fig. 79). På detta, i positiv bemärkelse kreativa sätt, formas veckbandets vikningar, vågor och krusningar av knappnålarnas ihopnålningar. Nålens sammanbindning markerar ett samband mellan den arkeologiska och antikvariska praktikens tid. Veckbandet kompletteras med en förklarande text och tillsammans utgör text och det veckade bandet en helhet. Här lyckas Engström med konststycket att använda och vidareutveckla ett analytiskt perspektiv som kan bli viktigt för många andra arkeologer som vill arbeta med tid på andra sätt än kronologiskt lineärt. Som nyfiken läsare hade man dock gärna sett några konkreta kommentarer till veckbandsmodellen: hur stor den var, hur lång tid det tog att framställa den, om det behövdes fler händer än två för att framställa den och liknande.

Utifrån Donna Haraways kritik mot föreställningen om en neutral och objektiv vetenskaplig blick placerar Engström sig själv i positionen som den situerade och kritiskt subjektiva forskaren. En kritisk subjektivitet tillåter andra att lösa upp veckbandet och med nya sammånålningar skapa nya tidsveck för att återupptäcka andra samband. Med detta perspektiv kan Engströms veckbandsmodell ses som en materialisering av tankestilen om den kritiskt situerade forskaren. Som Fleck hävdar, så bidrar både metod och teknisk utrustning till att forma en tankestil. Detta visar Engström mycket instruktivt i diskussionerna om hur Stenbergers flygfotodokumentationer skapar en föreställning om det objektiva ovanifrånperspektivet, som dessutom förmedlar flygmaskinens maskulina konnotationer. För Engströms del är metod och teknik att använda knappnålar och veckband, det

vill säga breda band med nedsydda spår för att häkta i gaffelkrokar för att forma en veckad gardin, material som oftast förknippas med en feminin praktik. Det veckade tidsbandet med sin omformningsbara materialitet uttrycker en öppenhet för nya tolkningar och andra situerade perspektiv.

Slutord

Med sin avhandling har Elin Engström tolkat Eketorpsprojekten som ett utsnitt ur svensk arkeologihistoria. Från den tid då den positivistiska arkeologin stod i sitt flor har vi fått följa Eketorp till en kulturarvsplats med inriktning på pedagogisk förmedling och levandegörande. Härvid har påvisats processer kring hur Eketorps arkeologi format tid, rum och kön. Författaren har vidare lyft fram forskningsvärdet i att kombinera arkeologiska källor med ett mångfacetterat arkivmaterial. Hon har också utvecklat diskussioner kring arkivstudiers metodik. Engströms kanske största bidrag är att hon genomfört en teoretiskt stringent analys utifrån ett situerat forskningsperspektiv. Avhandlingen inbjuder till eftertanke utifrån många forskningsintressen: arkeologi och arkeologihistoria, etnologi, arkivforskning och feministisk forskning är de mest framträdande. Den förtjänar många läsare, som säkert med förnöjelse tar del av en välgjord avhandling med ovanligt många aha-upplevelser.

Elisabeth Arwill-Nordbladh, Göteborg

Ingela Nilsson: *Nationalism i fredens tjänst. Svenska skolornas fredsförning, fredsföstran och historieverksamhet 1919–1939*. Institutionen för idé- och samhällsstudier, Umeå universitet 2015. 379 s. ISBN 978-91-7601-210-9.

Statistikern och emigrationsutredaren Gustav Sundbärg är bekant för sin analys av det svenska folklynnnet, som han ansåg kännetecknat av en i jämförelse med andra länder förment brist på nationell instinkt. I sammanhanget passade han på att uttrycka sin besvikelse över den

nyligen timade svensk-norska unionsupplösningen. I den såg han ingen annan fördel än att Sverige slapp befatta sig med det nesliga uppdraget att utdela Nobels fredspris. Sådan var attityden i landets ledande, mestadels tyskorienterade kretsar vid tiden för första världskriget, som med facit i hand kallats seklets urkatastrof. Även på vänstersidan fanns de som attraherades av 1914 års idéer. I den så kallade Aktivistboken från 1916 pläderade dåtida socialdemokrater som Otto Järte, Yngve Larsson och Gustaf Steffen för modig uppslutning på tysk sida, vilket renderade dem uteslutning ur partiet. Samtidigt hade partiets vänsterflygel, företrädd av Erik Hedén och Zeth Höglund, tagit initiativet till en fredskonferens, varigenom de anklagades för landsförräderi och ställdes inför rätta.

På ett mer principiellt plan uppträdde dåvarande språklektorn, senare finansministern Ernst Wigforss, som publicerade en diger studie i två band kring dåtidens preussiska ideal. Utifrån antimilitaristiska, på folkrätten baserade värderingar värnade han om neutraliteten, som hade blivit väl förankrad i de skandinaviska länderna efter en livaktig från flera folkrörelser sedan decennierna tillbaka bedriven fredssagitation.

Ändå var det från kvinnornas sida som det starkaste motståndet restes mot krigets gissel och våldsbaserade idéer. Att dessa betraktades som naiva fredsfjollar säger en del om tidsklimatet, fastän internationellt kända storheter som Selma Lagerlöf och Ellen Key rymdes i kretsen. Lagerlöf skrev *Bannlyst*, litterärt knappast någon höjdpunkt, med pacifistisk tendens. I Haag bildades 1915 Internationella Kvinnoförbundet för Fred och Frihet. Svenska delegater var Emilia Fogelklou, Elin Wägner och Matilda Widgren, nära vän till Selma Lagerlöf sedan deras gemensamma utbildningstid på Kungliga Högre Lärarinneseminariet. Nu vid 100-årsjubileet vill IKFF inte bara avskaffa kriget utan har tillfogat en ny lika utopisk programpunkt om eliminering av kapitalismen. I forskningen om fredsrörelsen gäller att kvinnor varit flitigast, även om Per Anders Fogelström, länge ordförande i Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen, får betraktas som pionjär med sitt 1971 utkomna